

SÁRY PÁL

A római *senatus* büntetőbírósi jogköre és eljárási rendje a principátus korában

Amint arra a római büntetőeljárás jog fejlődését bemutató, nagy ívű tanulmányában a jubiláns Molnár Imre is rámutat, az Augustus által bevezetett reformok közé tartozott a *senatus* büntetőbírósi jogkörrel való felruházása.¹ Az alábbi tanulmány első része arra a kérdésre keresi a választ, hogyan (milyen előzmények után, milyen alapon) vált a *senatus* büntető törvényszékké, a tanulmány második része pedig a *senatus* által követett eljárási szabályokat kívánja bemutatni.

I. A *senatus* bírósági hatáskörének jogi alapja

Számos forrás bizonyítja, hogy az első császárok uralkodása idején a római *senatus* rendszeresen ítélkezett büntetőügyekben. A kutatók körében erősen vitatott, hogy milyen alapon bírászkodhatott a *senatus*. A források szerint a *senatori* testület a leggyakrabban felségsértési (*crimen maiestatis*) és zsarolási (*crimen repetundarum*) ügyekben ítélkezett.² Bleicken a felségsértési ügyek vonatkozásában arra a megállapításra jutott, hogy a *senatus* bírósági jogköre a kései köztársaság kori szükséghelyzetekben kialakított gyakorlatban gyökerezik: mint tudjuk, a *senatus consultum ultimum* kihirdetése esetén a *senatori* testület egyes személyeket közellenséggé (*hostis publicus*) nyilváníthatott.³

Kunkel és sok más kutató rámutatott e teória gyengeségeire.⁴ Helyesen írja Sherwin-White, hogy a közellenséggé nyilvánítás és a közellenséggé nyilvánított személyek bün-

¹ MOLNÁR IMRE: *Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje*, in: JUHÁSZ ZSUZSANNA et al. (szerk.): *Sapientia sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin 90. születésnapjára*, Szeged, 2012. 344–345. pp. (= Uő: *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből*, Szeged, 2013. 250–251. pp.).

² Vö. SANTALUCIA, BERNARDO: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano, 1998². 236. p.; MOLNÁR 2012, 345. p. (= Uő. 2013, 251. p.).

³ BLEICKEN, JOCHEN: *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozeßrechts im frühen Prinzipat*, Göttingen, 1962. 17 p. A *senatus* által ellenséggé nyilvánított személyek közé tartozott például Catilina, vö. Sall. Cat. 36.

⁴ KUNKEL, WOLFGANG: *Über die Entstehung des Senatsgerichts*. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse (2) 1969 (= Uő.: *Kleine Schriften. Zum*

etésének meghatározása olyan eljárás során történt, amely hagyományos értelemben nem tekinthető bírósági eljárásnak, hiszen nem volt formális vádemelés, nem volt lehetőség a védekezésre, nem hallgattak meg tanúkat és nem született verdikt a bűnösség kérdésében.⁵ Talbert véleménye szerint a *senatus consultum ultimum* olyan kivételes és törvényességi szempontból oly annyira vitatott megoldás volt, hogy az aligha képezhette alapját a principátus kori *senatus* rendes és általánosan elismert bírósági hatáskörének.⁶

A zsarolási ügyek vonatkozásában a *senatus* bírósági jogkörét Bleicken szerint a Kr. e. 4-ben hozott *senatus consultum Calvisianum* alapozta meg.⁷ E *senatusi* határozat – melynek szövege ugyanazon a görög sztélén maradt ránk, amely Augustus kyrénéi *edictumait* tartalmazza – a helytartók által a római nép szövetségeseitől (a tartományi lakosoktól) törvénytelenül elvett pénzek visszaszerzésének megkönnyítése érdekében a rendes törvényszéki eljárás helyett egy új, gyorsabb és egyszerűbb eljárási formát vezetett be. E gyorsított (harminc napon belül ítélettel lezárandó) vizsgálatnak – melyet a *senatus* tagjai közül kisorsolt, ötfős bizottság folytatott le – csak akkor volt helye, ha a pénzek elfogadója ellen nem indult főbenjáró per.⁸ Kunkel ezt az álláspontot is elutasította.⁹ Joggal, hiszen egyes szerzők már korábban is rámutattak arra, hogy a *SC Calvisianum* szerinti eljárás magánjogi és nem büntetőjogi jellegű volt: a szankció az okozott vagyoni hátrány egyszeres megtérítése volt, és az öt *senator*ból álló bizottság eljárása nagyon hasonlított a *recuperatorok* magánjogi eljárásához.¹⁰

Jones elképzelése szerint Augustus uralkodása idején született egy törvény, mely a *consulokat* bírói hatalommal ruházta fel. E törvény alapján mind maga a (*consuli* hatalommal rendelkező) császár, mind a *consulok* ítéelkezhetek főbenjáró bűnügyekben. A *senatus* pedig a büntetőeljárások során a *consulok consiliumaként* funkcionált.¹¹ E teóriát véleményem szerint semmiképpen sem fogadhatjuk el. Egyrészt hiányoznak a bizonyítékok, amelyek ezt alátámasztanák, másrészt a *senatus* elé került bűnügyekben – mint majd látni fogjuk – nem a *consulok* ítéelkeztek a *senatus* tanácsának meghallgatása után, hanem maga a *senatus* ítéelkezett: a *senatus* tehát nem tanácsadó, hanem döntéshozó szerv volt!

römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte, Weimar, 1974. 267. p.); JOLOWICZ, HERBERT FELIX.–NICHOLAS, BARRY: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge, 1972³. 402. p.; TALBERT, RICHARD J. A.: *The Senate of Imperial Rome*, Princeton, 1984. 462. p.; RICHARDSON, JOHN S.: *The Senate, the Courts, and the SC de Cn. Pisone Patre*. *The Classical Quarterly* (47) 1997, 513–514. pp.

⁵ SHERWIN-WHITE, ADRIAN N.: *Senatsgericht und Kaisergericht by J. Bleicken*. *The Journal of Roman Studies* (53) 1963, 203. p.

⁶ TALBERT 1984, 462. p. Ahogy Zlinszky is írja, a szükségállapot kihirdetését követő eljárás lényegében alkotmányellenes volt, hiszen a hazaárulónak vélelmezett római polgárral szemben fellebbezési lehetőség nélkül hoztak halálos ítéletet, ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog*, Budapest, 1991. 53. p.

⁷ BLEICKEN 1962, 41. p.

⁸ A *senatusi* határozat szövegének magyar fordítását l. BORZSÁK ISTVÁN (szerk.): *Római történeti chrestomathia*, Budapest, 1963. 202–203. pp.

⁹ KUNKEL 1974, 284. p.

¹⁰ Vö. ANDERSON, JOHN G. C.: *Augustan Edicts from Cyrene*. *The Journal of Roman Studies* (17) 1927, 45–46. pp.

¹¹ JONES, A. H. M.: *Imperial and Senatorial Jurisdiction in the Early Principate*. *Historia* (3) 1955, 481–482. pp.

Robinson szerint a principátus korai szakaszában a *senatus* – a *magistratus*-választás jogköréhez hasonlóan – valószínűleg a büntetőbíráskodás jogkörét is átvette a népgyűlésektől.¹² Ez az álláspont nagyon logikus, de a bizonyíték itt is hiányzik. Tacitus világosan leírja, hogy Tiberius uralkodásának elején (Kr. u. 14-ben) a választás joga a nép kezéből a *senatorok* kezébe került,¹³ arról azonban senki nem tesz említést, hogy a büntető ítékezés terén is hasonló hatáskör-átruházásra került volna sor.

De Marini Avonzo véleménye szerint a *senatus* a császár által delegált jogkörben bíráskodott.¹⁴ Ezt az álláspontot tartom a legelfogadhatóbbnak, ugyanis először a császár bírói jogköre nyert elismerést. Augustus kezdetben pusztán mint *pater familias* (vagy ahhoz hasonlóan, a házi bíráskodás mintájára) ítélezett családjának tagjai felett.¹⁵ Amikor Kr. e. 2-ben megkapta a „haza atyja” (*pater patriae*) címet, a bírói hatalma kiterjesztést nyert valamennyi római polgár bűnügyeire.¹⁶ A *princeps* a *senatust* eleinte csupán *consilium*ként vonta be a saját bírói tevékenységébe. A császár később bíróági jogkörrel ruházta fel a *senatori* testületet, átruházva rá saját bírói hatalmát.

Megítélésem szerint ezt az álláspontot a források kellőképpen alátámasztják.¹⁷ Suetonius tudósítása szerint Augustus az ellene lázadást szító Salvadius Rufust elítélése (büntetésének kiszabása) végett átadta a *senatusnak* (*damnandum senatui tradidit*).¹⁸ A későbbi császárok is hasonlóképpen jártak el. A *Historia Augusta* szerint Marcus Aurelius „sok bíróági ügyben a *senatusra* bízta a döntést, gyakran még olyan esetekben is, amelyeknek elbírálása saját hatáskörébe tartozott.”¹⁹

Augustus tehát a bírói hatalmát megosztotta a *senatusszal*. E lépés koherens részét képezte politikájának. Egyetérthetünk Mommsen híres megállapításával: a principátus elméletileg diarchiaként fogható fel, melyben a hatalom megoszlott a *princeps* és a *senatus* között.²⁰ A gyakorlatban persze e *diarchia* sokszor csak formális volt. A kettős uralom e formális jellege a büntető ítékezés során is egyértelműen megmutatkozott: mint majd látni fogjuk, a császárok sokszor döntő módon befolyásolták a *senatori* testület határozatait.

¹² ROBINSON, OLIVIA F.: *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, 1995. 8. p.

¹³ Tac. Ann. 1,15.

¹⁴ DE MARINO AVONZO, FRANCA: *La funzione giurisdizionale del senato romano*, Milano, 1957. 11. p.

¹⁵ Suet. Aug. 65 szerint Augustus „a két Juliát, leányát és unokáját, miután jó híreket erkölcselenséggel beszennyezték, száműzte” (Kis Ferencné).

¹⁶ Vö. ROBINSON 1995, 9. p.; BAUMAN, RICHARD ALEXANDER: *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London – New York, 1996. 54. p.

¹⁷ Érthetetlen számomra, hogy De Marini Avonzo a delegáció teóriája kapcsán miért nem hivatkozik ezekre a forráshelyekre.

¹⁸ Suet. Aug. 66. --

¹⁹ SHA Marc. Ant. 10 (Terényi István ford.). A császár saját hatáskörébe elsősorban a katonai bűntettek és a császári hivatalnokok bűnügyei tartoztak: az előbbieket a *princeps* mint *imperator* (a hadsereg főparancsnoka), az utóbbiakat mint a hivatalnokok kinevezője bírálta el; vö. ZLINSZKY 1991, 51. p.

²⁰ MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899. 255. p. Vö. ZLINSZKY 1991, 51. p.

II. Az eljárás rendje

A *senatusi* vizsgálat (*cognitio senatus*) Zlinszky János szerint formailag a *senatusi* ülések rendjéhez igazodott.²¹ Molnár Imre ezzel szemben azt írja, hogy a *senatusi* bíróság a *quaestio*s eljárásban kialakított formában működött.²² Végeredményben mind a két álláspont helyes: a *senatusi* bíróság ugyanis olyan eljárási formát követett, amely a *senatusi* tanácskozások rendjét az állandó törvényszékek (*quaestiones perpetuae*) eljárási szabályaival ötvözte.²³

Mint tudjuk, a büntetőbíróvási hatáskörrel is rendelkező népgyűlések előtt kizárólag *magistratusok*, a Kr. e. 149-től kezdődően felállított állandó büntető törvényszékek előtt pedig kizárólag magánszemélyek emelhetek vádat.²⁴ A *senatusi* vizsgálatot ezzel szemben mind magánszemélyek, mind *magistratusok* kezdeményezhették.²⁵ A vádemelés engedélyezése iránti kérelemmel (*postulatio*) a *consulok*hoz kellett fordulni. Amennyiben a *consulok* e kérelemnek helyt adtak, sor kerülhetett előttük a formális vádemelésre (*delatio*).²⁶

A *consulok* szabadon mérlegelhették, hogy egy adott állítást elfogadják kivizsgálandó vádnak vagy nem. Ez jól kitűnik Tacitus következő közléséből: Quintus Veratius egyebek mellett azzal is megvádolta Calpurnius Pisót, hogy „karddal az oldalán jelent meg a *curiában*. Ezt mint hihetetlen szörnyűséget figyelmen kívül hagyták: a többi, ugyancsak halmozódó vád ügyében kitérték a tárgyalást.”²⁷

A fővádlóhoz (*delator*) mellékvádlók (*subscriptores*) csatlakozhattak.²⁸ A volt helytartó ellen zsarolás miatt a tartományi lakosok emelhetek vádat: ilyenkor a *senatus* római ügyvédekkel rendelt ki a vád képviselőit.²⁹ Mivel – mint azt majd látni fogjuk – a

²¹ ZLINSZKY 1991, 52. p.

²² MOLNÁR 2012, 345. p. (= Uő. 2013, 251. p.).

²³ Vö. JONES, A. H. M.: *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford, 1972. 110. p.: „The senate as a court of law evolved a procedure in which the old rules of senatorial debate were blended with those of the public courts.”

²⁴ Vö. MOLNÁR IMRE: *A büntető eljárásjog alapelvei a római jogban*, in: NAGY FERENC (szerk.): *Büntetői mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére*, Szeged, 2006. 416 p. (= Uő. 2013, 148. p.), 420. p. (= Uő. 2013, 152. p.); Uő.: *Vád és védelem mint a római büntetőeljárás alapelvei*, in: BOBIVOS PÁL (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, Szeged, 2009. 624. p. (= Uő. 2013, 200. p.); Uő. 2012, 337. p. (= Uő. 2013, 243. p.), 339. p. (= Uő. 2013, 245. p.).

²⁵ A vádlók rendszerint magánszemélyek voltak, de például Gaius Silius ellen az egyik hivatalban lévő *consul*, Visellius Varro lépett fel vádlóként a *senatus* előtt, Tac. Ann. 4,19.

²⁶ Vö. Tac. Ann. 2,28: Trio „jár a *consulok*nál, *senatusi* vizsgálatot követel”; 3,10: „Fulcinus Trio bevádolta (*postulavit*) Pisót a *consulok*nál.” (Borzák István).

²⁷ Tac. Ann. 4,21 (Borzák I.).

²⁸ Vö. Tac. Ann. 1,74: „Granius Marcellus, Bithynia *praetorát*, tulajdon *quaestora*, Caepio Crispianus jelentette fel (*postulavit*) felségsértés címén; csatlakozott a vádhoz (*subscribente*) Romanus Hispo;” 2,30: Libo Drusus perében „Trión és Catuson kívül Fonteius Agrippa és Gaius Vibius is csatlakozott (*accesserant*) a vádhoz.” (Borzák I.).

²⁹ Erről bővebben az ifjabb Plinius leveleiben olvashatunk. Vö. Plin. Ep. 2,11: „Marius Priscus, mikor bevádolták az afrikaiak, akiket *proconsul*ként kormányzott... Engem és Cornelius Tacitust rendeltek ki a provincia lakói érdekeinek képviselőit.” (Maróti Egon) 3,9 „Én képviseltem a baeticai vádat, s velem... Lucius Albinus.” (Muraközy Gyula) 6,29: „Néhány ügyet a *senatus* parancsára vállaltam el... Képviseltem a baeticaiakat Baebius Massa ellen... Ugyancsak az ő vádjukat képviseltem Caecilius Classicus ellen... Vádlóként léptem fel Marius Priscus ellen.” (Muraközy Gy.) 7,33: „A *senatus* engem jelölt ki Herennius Senecióval együtt a baeticaiak ügyvédjéül Baebius Massa ellen indított perükben.” (Muraközy Gy.).

vádlók a vádlott elítélése esetén komoly jutalmakat kaptak, sokan kifejezetten a jutalom érdekében emeltek vádat mások ellen.³⁰ A vádemelést azonban jól meg kellett fontolni, mert az eljárás megindulása után már nem lehetett visszalépni,³¹ s ha a vád alaptalannak bizonyult, a vádlók súlyos büntetésben részesültek.

A vádlottak általában a *senatori* rendhez tartoztak; az *ordo senatorius* tagjainak bűnügyeit többnyire a *senatus* bírálta el. Amint arra többek között Kunkel is rámutat, ez fontos privilégiumot jelentett a *senatori* rangúak számára: így nem az esküdtbíróági eljárással együtt járó teljes nyilvánosság előtt folytatták le ellenük a pert, s nem náluk alacsonyabb rangú esküdtek ítéltékzezték felettük.³² Érdekes, hogy a vádlottak több esetben *senatori* rangú nők voltak.³³ A *senatus* lovagok felett is ítéltékzett,³⁴ s a kliens-királyok bűnügyeit is kivizsgálta.³⁵

A császár mint néptribunus a *senatusi* vizsgálat megindulását – vétőjogával élve – megakadályozhatta.³⁶ A császár azt is megtehetette, hogy a saját ítélőszéke elé vonta a *senatus* előtt már megindult eljárást.³⁷ A vádlott – a császárhoz való fellebbezés útján – maga is kérhette ügyének áttételét a császárhoz.³⁸ A *consulok* szintén kérelmezheték, hogy a császár vegye át bizonyos ügyek kivizsgálását a *senatustól*. A császár az átvett ügyet visszatehetette a *senatus*hoz.³⁹

A *senatus* a következő bűnügyekben járt el: felségsértés (*crimen maiestatis*),⁴⁰ zsarolás (*crimen repetundarum*),⁴¹ házasságtörés (*adulterium*),⁴² kerítés (*lenocinium*),⁴³ gyil-

³⁰ „Így jutalmakkal (*praemia*) ösztönözték a besúgókat (*delatores*), ezt a köz pusztulására kitalált és még büntetésekkel sem eléggé megfékezhető emberfaját” – írja Tac. Ann. 4,30 (Borzák I.).

³¹ Tac. Ann. 4,29 szerint egy felségsértési ügyben a vádlót, aki a saját apja ellen emelt vádat, s aki az eljárás közben – a terhelő bizonyítékok hiánya miatt – távozott a városból, „Ravennából visszahozták és a vád folytatására kényszerítették.” (Borzák I.).

³² KUNKEL, WOLFGANG: *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History* (trans. J. M. Kelly), Oxford, 1973². 71. p.

³³ Az asszonyok ellen felségsértés, illetve házasságtörés volt a vád; Tac. Ann. 2,50; 3,22; 4,52; 6,47; 12,65.

³⁴ Vö. Tac. Hist. 2,10; Ann. 1,74; 2,27–28; 3,12–14.38.66–70; 4,18–21.28.34–35; 11,4; 12,22.52.59.65; 13,30.43.52; 14,18.40.46; 16,8.30; Plin. Ep. 2,11; 3,9; 4,9.

³⁵ Vö. Dio 52,43; 57,17,4; Tac. Ann. 2,42,67.

³⁶ Vö. Tac. Ann. 3,70: „Lucius Ennius római lovagot, kit felségsértéssel vádoltak, mivel a princeps szobrárt állítólag közönséges ezüstedény készítésére használta fel, Caesar nem engedte a vádlottak jegyzékébe venni”; 13,10: Nero „nem engedte bevádoltatni Carrinas Celer *senator*t egy rabszolga feljelentésére, sem Iulius Densus római lovagot, kinek Britannicus iránt érzett rokonszenvét rótták fel bűnül.” 13,43: „mikor a vádlók Nerullinust ... támadták meg apja gyűlölt volta miatt és zsarolás vádjával, a princeps közbelépett.” (Borzák I.)

³⁷ Vö. Tac. Ann. 14,50: „Ugyanilyen vád érte Fabricius Veientót, hogy gyalázatosságot írt össze a *senatorok* és a papok ellen azokban a könyvekben, melyeknek a »Végrendeletek« címet adta. A vádló Tullius Geminus ezt megtoldotta azzal, hogy Veiento áruba bocsátotta az uralkodói kegyeket és a tisztségek elnyerésének jogát. Ez volt az ok, amiért Nero átvette a vizsgálatot; a bűnösnek talált Veientót Itáliából száműzte és könyveit elégettette.” (Borzák I.)

³⁸ Vö. Tac. Ann. 16,8: „Büntársakként odarángatták Volcaciust Tullinust és Marcellus Cornelius *senator*t, valamint Calpurnius Fabatus római lovagot, kik azonban a princepshez fellebbezvé (appellato principe) mentesültek a fenyegető elítéléstől, majd – mint kisebb személyek – a legnagyobb gazzettekkel elfoglalt Nero kezéből is kisiklottak.” (Borzák I.)

³⁹ Miután Piso ellen vádat emeltek a *consulok*nál, „kérték az uralkodót, vegye át a vizsgálatot”. Tiberius a vádlók meghallgatása után úgy döntött, hogy „az ügyet döntés nélkül teszi át a *senatus*hoz.” Tac. Ann. 3,10. (Borzák I.)

⁴⁰ Vö. Suet. Aug. 66; Tac. Ann. 2,50; 3,22; 3,38; 3,51; 3,66; 4,19; 4,21; 4,28; 4,34; 4,42; 4,52; 6,47; 11,4; 12,22; 12,42; 12,52; 12,59; 12,65; 14,48.

kosság (*homicidium*),⁴⁴ méregkeverés (*veneficium*),⁴⁵ közrendet sértő erőszak (*vis publica*),⁴⁶ végrendelet-hamisítás (*falsum*).⁴⁷ A *senatori* testület – a *quaestiones perpetuae* eljárásának kötöttségeitől mentesen – együtt (egy eljárásban) tárgyalhatott olyan ügyeket, ahol a vádak (többféle bűncselekmény elkövetése esetén) két vagy több törvény alapján emelték.⁴⁸ Tacitus szerint Tiberius uralkodása idején a felségsértés vádját minden egyéb vádhoz hozzákapcsolták.⁴⁹ Annak sem volt akadálya, hogy egy eljárás során több (esetleg sok) személyt vonjanak felelősségre.⁵⁰ A *senatus* előtt a vádlott – megint csak eltérően a *quaestiones perpetuae* perrendjétől – ugyanazon eljárásban vizsonvátat emelhetett a vádló ellen.⁵¹

A vádlottaknak általában több védőjük volt. Tacitus – a Germanicus (Tiberius örök-befogadott fia) megmérgezésével vádolt Cn. Calpurnius Piso elleni eljárásról beszámolva – a következőket írja: „a vádlottnak, mivel a védőül felkért Lucius Arruntius, Publius Vinicius, Asinius Gallus, Aeserninus Marcellus, Sextus Pompeius különféle kifogással kitért, Marcus Lepidus, Lucius Piso és Livineius Regulus sietett segítségére.”⁵² Azokban az eljárásokban, melyekről az ifjabb Plinius beszámol, szintén több védőjük volt a vádlottaknak a *senatus* előtt.⁵³ Védők alkalmazása azonban nem volt kötelező: Libo Drusus például védő nélkül jelent meg ügyének tárgyalásán.⁵⁴

⁴¹ Vö. Tac. Ann. 3,38; 3,66; 4,13; 4,15; 12,22; 13,30; 13,33; 13,43; 14,46; Plin. Ep. 2,11; 3,9; 4,9; 7,6; 7,33.

⁴² Vö. Tac. Ann. 2,50; 2,85; 3,22; 4,42; 4,52.

⁴³ Vö. Tac. Ann. 2,85.

⁴⁴ Vö. Dio 57,18,10; Suet. Tib. 2; 52; Vit. 2; Tac. Ann. 4,22; 13,44; Plin. Ep. 8,14.

⁴⁵ Vö. Tac. Ann. 3,22.

⁴⁶ Vö. Suet. Tib. 30. Tacitus szerint Nero uralkodása idején egy Pompeiiben rendezett gladiatori látványosság során a nézők között véres tömegverekedés tört ki: a császár az ügy elbírálását a *senatusra* bízta (Tac. Ann. 14,17). Az elkövetett cselekmények véleményem szerint a *vis publica* tényálláskörébe tartoztak.

⁴⁷ Vö. Tac. Ann. 14,40.

⁴⁸ Vö. Quint. Inst. or. 3,10,1: „például ha valakit egyszerre vádolnak szentségtöréssel és emberöléssel. Ez manapság nyilvános perekben nem fordul elő, mivel a *praetor* a törvények szerint különválasztja az ügyeket, de a császár és a *senatus* által folytatott vizsgálatokban gyakori.” (Kopeckzy Rita) Tacitusnál (Tac. Ann. 4,21) olvashatunk arról, hogy „Quintus Veranius felségsértő titkos beszéddel vádolta Pisót, s hozzátette, hogy házában mérge van, ő maga pedig karddal az oldalán jelent meg a *curiában*.” (Borzák I.) Mivel e cselekményeket különböző törvények (ti. a *lex Iulia de maiestate*, a *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, illetve a *lex Iulia de vi publica*) rendelték büntetni, a *quaestiones perpetuae* eljárási rendje szerint Piso ellen három különböző pert kellett volna indítani (egyet a *quaestio de maiestate*, egyet a *quaestio de sicariis et veneficis*, egyet pedig a *quaestio de vi* előtt).

⁴⁹ „Ancharius Priscus például zsarolással vádolta Caesius Cordust, Creta *proconsulát*, és megtoldotta a vádat a felségsértés bűnével, amely akkor minden vád kiegészítője volt” – mondja a történetíró Tac. Ann. 3,38 (Borzák I.). Vö. Tac. Ann. 2,50; 3,22; 3,66; 4,52.

⁵⁰ Az ifjabb Plinius beszámolója szerint a *senatus* Caecilius Classicus volt helytartó nagyszámú cinkosa felett egyszerre ítélkezett: „így fejeződött be ez a nagyon sok személyt érintő tárgyalás. Egyeseket felmentettek, sokkal többet elítéltek.” Plin. Ep. 3,9 (Muraközy Gy.)

⁵¹ Quint. Inst. or. 7,2,19–20: „bírói tanácskozás is egyetlen vádlott ügyében tartható, és még ha vannak is, akik kölcsönösen vádolják egymást, akkor is az egyik vádat a másiktól külön kell tárgyalni. Apollodórosz is két külön perként határozta meg az *antikatégóriát*, és a főmí jogszokás szerint valóban két peres ügynek számít. Megvan azonban a lehetősége annak, hogy az ilyen ügyek a *senatus* vagy a császár hatáskörébe kerülhessenek.” (Gonda Attila).

⁵² Tac. Ann. 3,11 (Borzák I.).

⁵³ Plin. Ep. 2,11; 4,9; 5,20.

⁵⁴ Tac. Ann. 2,30.

Tacitus azt írja, hogy a lovagrendű Annius Faustus ügyében a vádlónak sikerült rávennie a *senatus* nagy részét, hogy követeljék a vádlott „védekezési lehetőség és meghallgatás nélkül való elítélését.”⁵⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy a *senatorok* egyszerű többségének döntése alapján a *senatus* a vádlott távollétében is eljárhatott. Erre (vagyis az „*audiatur et altera pars*” ősi elvének mellőzésére) véleményem szerint csak akkor kerülhetett sor, ha a vádlott bűnössége nyilvánvaló volt, s meghallgatása ezért teljesen felesleges lett volna. Érdemes ehhez hozzátenni, hogy Augustus egyik törvénye szerint abban az esetben, ha a vádlott nem jelent meg a tárgyaláson, a szavazás nem lehetett titkos és a vádlottat csak egyhangú határozattal lehetett elítélni.⁵⁶

A bírósági tárgyalásokat a *senatus* hivatali épületében, a *curiában* tartották.⁵⁷ A tárgyalás elején a testület elnöke (egy *consul*, esetleg maga a császár) ismertette a vádat.⁵⁸ A császár – amennyiben jelen volt – kiemelhette, hogy milyen szempontokat vegyenek figyelembe a *senatorok* a vizsgálat során.⁵⁹

A felségsértési ügyekben a jelenlévő császár meghatározhatta, hogy mely vádpontokkal foglalkozzon a testület, s mely vádpontok vizsgálatától tekintsen el. Appuleia Varilla (Augustus nővérének unokája) ügyében Tiberius arra kérte a *senatorokat*, hogy „tegyenek különbséget, és a vádlottat csak akkor marasztalják el, ha Augustusról szólt káromlóan; a rá szőtt gyalázkodásokat nem öhajítja vizsgálat tárgyává tétetni.” Erre az elnöklő *consul* megkérdelte a császárt, hogy „mi a véleménye az anyja káromlásával kapcsolatos vádpontról”. Tiberius előbb hallgatott, majd a következő ülésen bejelentette, hogy az anyja „ellen bármi formában elhangzott megjegyzéseket senkinek se róják fel vétkül.”⁶⁰

Amennyiben a vádlottat több törvény alapján, többféle büntett elkövetésével vádolták, a *senatorok*nak el kellett dönteniük, hogy a különböző vádak együtt vagy külön-külön vizsgálják meg. Appuleia Varilla ügyében például külön vizsgálták a felségsértési és a házasságtörési vádakot, s két különböző ítéletet hoztak (az előkelő vádlottat a felségsértés vádja alól felmentették, házasságtörésért viszont elítélték).⁶¹

A perbeszédék közül előbb a vád-, majd a védőbeszédék hangzottak el. A beszédék időtartamát korlátozták; az idő múlását vízórával (*clepsydra*) mérték. A védekezésre általában másfélszer annyi időt biztosítottak, mint a vádak előterjesztésére.⁶² Piso perében (Kr. u. 20-ban) két napot szabtak a vádak előadására, s három napot a védekezésre.⁶³ Az ifjabb Plinius (Kr. u. 103-ban) Iulius Bassus volt helytartó zsarolási ügyéről beszámolva a következőket írja: „beszédemet, akár a csatákat, az éjszaka szakította félbe. Három és fél óráig beszéltem, volt még másfél óram. Mert a törvény szerint a vádló hat, a vádlott kilenc órát beszélhet. Védencem úgy osztotta meg ezt az időt köztem és a másik védő

⁵⁵ Vö. Tac. Hist. 2,10 (Borzásák I.).

⁵⁶ Dio 54,3,6.

⁵⁷ Vö. Tac. Ann. 2,29; 3,12.14; 6,40.

⁵⁸ Vö. Dio 60,16,3; Tac. Ann. 2,29.

⁵⁹ Vö. Tac. Ann. 3,12.

⁶⁰ Tac. Ann. 2,50 (Borzásák I.).

⁶¹ Tac. Ann. 2,50.

⁶² Vö. ZLINSZKY 1991, 64. p.; MOLNÁR 2009, 626–627. pp. (= UÖ. 2013, 202–203. pp.).

⁶³ Tac. Ann. 3,13.

között, hogy én kaptam öt órát, amaz meg a hátralevő időt.”⁶⁴ Azt tehát a vádlott határozhatta meg, hogy a védekezésre biztosított időkereten belül a védői közül melyik, mennyit beszéljen. A zsarolási ügyekben a tartományi lakosok érdekeinek képviselőire kirendelt ügyvédek között valószínűleg a sértettek oszthatták fel a vádbeszédekre szabott időkeretet. E felosztáson a per során lehetett módosítani. Plinius Marius Priscus volt afrikai *proconsul* perében előbb három órát kapott a vád előterjesztésére, majd ezt még jelentősen megtoldották: „Majd öt órán át beszéltem. Ugyanis a vizórával mért jó háromórás időtartamot, ami eredetileg rendelkezésemre állt, még megtoldották több mint egy órával.”⁶⁵

A perbeszédeket a bizonyítás (*probatio*) szakasza követte. A leggyakoribb bizonyíték a tanúvallomás volt,⁶⁶ de különböző iratokat (így pl. magánleveleket, üzleti feljegyzéseket, számadáskönyveket) is felhasználtak bizonyítási eszközként.⁶⁷ A rabszolgákat kínvallatás során hallgatták ki.⁶⁸ A szolgákat tilos volt gazdáikkal szemben vallatni, ezt a szabályt azonban Tiberius utasítására több perben is kijátszották. Tacitus a következőket írja Libo Drusus peréről beszámolva: „Mikor a vádlott tagadott, úgy döntöttek, hogy a beismerő rabszolgákat kínvallatásnak vetik alá, és mivel egy régi *senatusi* határozat a tulajdonos főbenjáró ügyében tiltotta a kihallgatást, a ravasz és új jogot kitaláló Tiberius egyenként megvéteti őket a kincstári ügyésszel, tudniillik azért, hogy a *senatusi* határozat csorbulása nélkül ki lehessen hallgatni Libo ellen rabszolgáit.”⁶⁹ Gaius Silanus perében is így jártak el: „Silanus rabszolgáit is, hogy kínvallatásnak vethessék alá őket, az államügyész (*actor publicus*) vásárolta meg...”⁷⁰ A vádlott – ártatlansága bizonyítása céljából – természetesen felajánlhatta, hogy vessék alá rabszolgáit kínvallatásnak.⁷¹ A császárnak az is jogában állott, hogy korlátozza a bizonyítási eljárást: Tiberius például az előkelő Aemilia Lepida perében a vádlott „katonai őrizetben tartott rabszolgáit átvitette a *consulokhoz*, s nem engedte, hogy a családjára vonatkozó vádpontokról kínvallatással kérdezzék ki őket.”⁷²

A vádlottak nagyon sok esetben – még az eljárás befejeződése előtt – öngyilkosságot követtek el.⁷³ Felségsértési és zsarolási ügyekben ilyenkor nem szüntették meg az eljárást: ilyen ügyekben ugyanis a vádlott hagyatékát az állam elkobozhatta.⁷⁴

⁶⁴ Plin. Ep. 4,9 (Muraközy Gy.).

⁶⁵ Plin. Ep. 2,11 (Maróti E.).

⁶⁶ Vö. Tac. Ann. 3,49; 6,47; 14,48; 16,32; Plin. Ep. 3,9; 5,20.

⁶⁷ Vö. Tac. Ann. 3,16; Plin. Ep. 2,11; 3,9.

⁶⁸ Vö. Tac. Ann. 3,23; 4,29; 6,47. A kínvallatás császárkori szabályairól I. MOLNÁR IMRE: *Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban*, in: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére*, Szeged, 1998. 243–250. pp. (= uő. 2013, 51–58. pp.).

⁶⁹ Tac. Ann. 2,30 (Borzásák I.).

⁷⁰ Tac. Ann. 3,67 (Borzásák I.).

⁷¹ Többek között Piso is így tett (Tac. Ann. 3,14).

⁷² Tac. Ann. 3,22 (Borzásák I.).

⁷³ Dio 57,18,10; Tac. Ann. 2,31; 3,15; 4,19; 4,22; 4,35; 6,40; 12,59; 13,30; Plin. Ep. 3,9. Suetonius (Tib. 61) szerint volt olyan vádlott, aki a *curia* kellős közepén vette be a mérget.

⁷⁴ Vö. Tac. Ann. 2,31; 3,16–19; 4,20; Plin. Ep. 3,9; Mod. D. 48,2,20. Erről bővebben I. VOLTERRA, EDOARDO: *Sulla confisca dei beni dei suicidi*. Rivista di storia del diritto italiano (6) 1933, 393–416. pp.; WACKE, ANDREAS: *Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung*. SZ (97) 1980, 52–61.

A bizonyítási szakasz után a *senatus* tagjai megvitatták az ügyet, meghallgatták a különböző javaslatokat, majd szavazás útján meghozták az ítéletet.⁷⁵ Általában nyílt szavazásra került sor.⁷⁶ Mint már fentebb említettük, a jelenlévő császár a saját szavazásával jelentősen befolyásolhatta a *senatorok* döntését.⁷⁷ Tacitus szerint Granius Marcellus felségsértési perében az egyik *senator* a következőt kérdezte Tiberiustól: „Hányadiknak fogsz nyilatkozni, Caesar? Ha elsőnek, lesz, akit kövessenek; ha mindenki után, félek, hogy előre nem látóan eltérek véleményedtől.”⁷⁸ Ha a császár nem volt jelen, a *consulok* írásban kikérhették a véleményét, amit aztán figyelembe vettek az ítélet meghozatalakor.⁷⁹ Arra is találunk példát a forrásokban, hogy a *senatus* megvárta a távollévő császárt a felségsértési ügy tárgyalásával.⁸⁰

Az ítéletet általában a törvények alapján hozták,⁸¹ de a *senatus* – az egyes ügyek sajátos körülményeire tekintettel – eltérhetett a törvényi rendelkezésektől. Ez jól kitűnik abból a vitából, mely Iulius Bassus volt helytartó perében a *senatus* tagjai között kialakult: „Macer, a törvényt tartva szem előtt, természetesnek vélte, hogy büntetést érdemel az, aki a törvény ellenére ajándékot fogad el. Caepio, nagyon helyesen, úgy vélekedett, hogy a *senatus*nak jogában áll enyhíteni vagy szigorítani a törvényt, s némi joggal megbocsáthatónak tartotta Bassus cselekedetét, amely, bár a törvény tiltja, mégis előfordul. Caepio javaslata győzött.”⁸² Ahogy Zlinszky János írja, a *senatus* azért térhetett el a törvényi szabályoktól, mert maga is jogalkotó szerv volt.⁸³

Amint arra Molnár Imre is rámutat, a *senatus*nak – a *quaestiones perpetuae*tól eltérően – nem csak a bűnösség kérdésében kellett döntenie: ha a vádlottat bűnösnek találták, a büntetést is meg kellett határozni (az esküdtszékeknél erre nem volt szükség, mert ott az adott esküdtbírósgot felállító törvény meghatározta a büntetést, amitől eltérni nem lehetett).⁸⁴ A *senatus* legtöbbször a következő büntetéseket szabta ki: halálbüntetés,⁸⁵ egy meghatározott szigetre (pl. Creta, Seriphus, Gyarus, Cythnus, Amorgus, Donusa szigetére vagy a Balear-szigetekre) való száműzés,⁸⁶ Itáliából való kiutasítás,⁸⁷

pp.; NÓTÁRI TAMÁS: Az öngyilkosság büntetőjogi megítélése az ókori Rómában, in: JAKAB ANDRÁS (szerk.): Jogérvényesítés – jogalkalmazás, Budapest, 2002. 104–106. pp.

⁷⁵ Vö. Tac. Ann. 14,48–49.

⁷⁶ Vö. Tac. Ann. 3,23.

⁷⁷ „His attitude – írja TALBERT 1984, 479. p. a császár állásfoglalására utalva – was therefore of paramount importance, and the senate seldom sought to exercise judgment independently.” ZLINSZKY 1991, 52. p. is hangsúlyozza, hogy „a *princeps*nek komoly hatása volt a *senatus* működésére.”

⁷⁸ Tac. Ann. 1,74 (Borzák I.).

⁷⁹ Vö. Tac. Ann. 14,49.

⁸⁰ Vö. Tac. Ann. 4,66.

⁸¹ Vö. Tac. Ann. 12,22: Cadius Rufust „a zsarolási törvény alapján” (*lege repetundarum*) ítélték el; 13,33: Cossutianus Capito elmarasztalására szintén „a zsarolási törvény alapján” (*lege repetundarum*) került sor; 13,44: Octavius Saggiát „az orgyilkossági törvény alapján” (*lege de sicariis*) ítélték el; 14,40: többeket végrendelet-hamisítás miatt „a *lex Cornelia* alapján” (*lege Cornelia*) marasztaltak el.

⁸² Plin. Ep. 4,9 (Muraközy Gy.).

⁸³ ZLINSZKY 1991, 52. p.

⁸⁴ MOLNÁR 2012, 345. p. (= UŐ. 2013, 251. p.).

⁸⁵ Vö. Dio 57,20,4; Suet. Tib. 75; Cal. 2; Tac. Ann. 3,51; 3,49; 12,65. A kivégzés módja általában a börtönben való megfojtás volt; Suet. Tib. 75; Tac. Ann. 3,51.

⁸⁶ Vö. Tac. Ann. 2,85; 3,69; 4,13; 4,21; 4,30; 6,48; 13,43; 14,48; Plin. Ep. 3,9.

⁸⁷ Vö. Tac. Ann. 12,22.

a *senatus*ból való kizárás.⁸⁸ A leggyakoribb mellékbüntetés a teljes vagy részleges vagyonelkobzás volt.⁸⁹ A *senatus* mindezek mellett bizonyos büntető intézkedéseket is elrendelhetett, így például (politikai okból) megtilthatta egyes irodalmi művek terjesztését,⁹⁰ illetve elrendelhetette egyes könyvek elégetését.⁹¹

Tiberius uralkodása idején született egy *senatusi* határozat arról, hogy a *senatus* által hozott halálos ítéletet nem szabad tíz napon belül végrehajtani.⁹² E rövid határidőn belül a császár kegyelemben részesíthette az elítéltet.

Cassius Dio szerint Caligula uralkodása idején a *senatus* ítéletével szemben sokan fellebbeztek a császárhoz.⁹³ Hadrianus korától ilyen fellebbezésre már nem volt lehetőség, Ulpianus ugyanis Hadrianus egyik (a *senatus* által elfogadott) határozati javaslatára hivatkozva mutat rá arra, hogy a *senatus* ítélete ellen nem lehet a császárhoz fellebbezni.⁹⁴

A felségstírással vádolt személyek elítélése esetén a *senatus* külön döntést hozott a vádlók jutalmazásáról.⁹⁵ A vádlók a következő jutalmat kaphatták: meghatározott (igen magas) pénzösszeget (az elítélt elkobzott vagyonából);⁹⁶ az elítélt elkobzott vagyonának meghatározott részét (rendszerint – összesen – a negyedét);⁹⁷ meghatározott hivatal.⁹⁸ A néptribunusok vétőjogukkal élve megakadályozhatták a vádlók jutalmazását.⁹⁹ Ha a vád alaptalannak bizonyult, a *senatus* büntetést szabott ki a hamis vádlókra (a büntetés általában száműzés volt).¹⁰⁰

⁸⁸ Vö. Tac. Ann. 4,31; 6,48.

⁸⁹ Vö. Tac. Ann. 12,22; 13,43; 14,48.

⁹⁰ Vö. Suet. Cal. 16.

⁹¹ Vö. Tac. Ann. 4,35.

⁹² Vö. Dio 57,20,4; 58,27,5; Suet. Tib. 75; Tac. Ann. 3,51.

⁹³ Dio 59,18,2.

⁹⁴ Ulp. D. 49,2,1,2: „*Sciendum est appellari a senatu non posse principem, idque oratione divi Hadriani effectum.*” Vö. MOLNÁR IMRE: *Fellebbezés az ókori római jogi peres eljárásban. De appellationibus*, in: SZABÓ IMRE (szerk.): *Ius et legitimitio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*, Szeged, 2008, 158. p. (= Uő. 2013, 190. p.).

⁹⁵ Tacitus szerint Tiberius uralkodása idején valaki javaslatot tett arra, hogy a vádlókat ne részesítsék jutalomban, „ha a felségstírással vádolt személy az ítélet meghozatala előtt önmaga vet véget életének.” A császár azonban megakadályozta e javaslat megszavazását; Tac. Ann. 4,30. (Borzák I.).

⁹⁶ Vö. Tac. Ann. 16,33: „a vádlók közül Epriusnak és Cossutianusnak öt-ötmillió sestertiust, Ostoriusnak egymillió-kétszázszázötöt” adományoztak (Borzák I. ford.).

⁹⁷ Vö. Tac. Ann. 2,32; 4,20. A vádlókat ezért *quadruplatores*nek is nevezték (vö. SHA Ant. Pius 7).

⁹⁸ Így pl. *quaestori* (Tac. Ann. 16,33), *praetori* (Tac. Ann. 2,32) vagy papi tisztséget (Tac. Ann. 3,19).

⁹⁹ Vö. Tac. Ann. 6,47: „Laelius Balbus felségstírással vádjával jelentette fel Acutiát... Mikor az asszony elítélése után jutalmat akartak a vádlónak megszavazni, Iunius Otho néptribunus közbelépett.” (Borzák I.)

¹⁰⁰ Vö. Tac. Ann. 3,37: „a *princeps* kezdeményezésére és *senatusi* határozat alapján ugyancsak büntetéssel sújtottak két római lovagot, Considius Aequust és Caelius Cūrsort, amiért koholt felségstírással váddal támadták meg Magius Caecilianus *praetort*”; 4,31: „ugyanazt a büntetést (ti. a szigetre való száműzés büntetését) szabják ki Catus Firmius *senatorra*, mivel nővérét hamis felségstírással váddal támadta meg”; 13,33: „Eprius Marcellus érdekében, akitől a lyciaiak kárpótlást követeltek, minden követ megmozgattak, olyannyira, hogy néhány vádlóját, mintha ártatlan embert veszélyeztettek volna, száműzéssel sújtották.” (Borzák I.)

A *senatus* büntetőbírósként Tiberius uralkodása idején működött a legaktívabban.¹⁰¹ Az I. század közepétől kezdődően a büntetőügyek egyre nagyobb részét a *senatus* helyett a császári törvényszék bírálta el.¹⁰² A *senatori* testület a büntető ítélezés terén betöltött szerepét a II. század végén veszítette el teljesen, ami a császári abszolútista törekvések erősödésével magyarázható.¹⁰³

¹⁰¹ Vö. ROGERS, ROBERT SAMUEL: *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*, Middletown, 1935.; KOESTERMANN, ERICH: *Die Majestätsprozesse unter Tiberius*. *Historia* (4) 1955, 72-106. pp.

¹⁰² Vö. KUNKEL 1973, 71. p.

¹⁰³ Vö. DE MARINI AVONZO 1957, 35. p.; SANTALUCIA 1998, 241. p.; MOLNÁR 2012, 345. p. (= UÖ. 2013, 251. p.).